

čajne britanske institucije za proučavanje slavenskih i istočnoeuropskih studija *School of Slavic and East European Studies*, bio je istaknuti član Kraljevskog instituta za međunarodne odnose i pokretač časopisa *The New Europe*.

Posljednja cjelina, "Korespondencija Luja Vojnovića i Roberta Williama Seton-Watsona (1916-1919)" (str. 375.-400.), donosi cjelokupan sadržaj 15 pisama koja su izmijenili Vojnović i Seton-Watson. Najprije su objavljeni prijevodi na hrvatskom jeziku, a potom izvorni tekstovi pisani engleskim i dva napisana na francuskome jeziku. Životni putovi aktera ove knjige isprepleću se tijekom Prvoga svjetskog rata, pa se i njihova korespondencija odvija u razdoblju od 1916. do 1919., a osim tekućih političkih tema vezanih za suzbijanje talijanske političke promidžbe u Parizu i Londonu te jačanje južnoslavenske pozicije u zemljama Antante, uglavnom se odnosi na Seton-Watsonove intervencije u Vojnovićev najvažniji historiografski i znanstveno-propagandni tekst iz ratnog razdoblja *Dalmazia, Italia ed unità Jugoslava 1797-1917. Un contributo alla futura pace europea*, objavljen potkraj 1917. u Švicarskoj. Njihova korespondencija svjedoči o snažnoj moći zapažanja najvažnijih momenata u aktualnim političkim zbivanjima te o razvijenom političkom diskursu u tumačenju i usmjeravanju zbivanja u korist stvaranja južnoslavenske države.

Ovo je opsežno djelo prva publikacija u kojoj su na jednome mjestu predstavljeni lik i djelo Luja Vojnovića i Roberta Williama Seton-Watsona – aktera, kreatora, promatrača i komentatora brojnih povijesnih zbivanja na području srednje i jugoistočne Europe. Kako su oba aktera doživjela duboku starost (Vojnović 1864.-1951., Seton-Watson 1879.-1951.) te su bili zaokupljeni pitanjima vezanim uz nekoliko političkih sustava (Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska i Jugoslavija pod komunističkom vlašću), tako će i njihov rad i korespondencija biti zanimljivi brojnim istraživačima tih političkih tvorevina. Za kraj valja istaknuti da su se autori koristili brojnom literaturom i na hrvatskom i na nekoliko stranih jezika, čiji se opsežan popis nalazi na kraju knjige, a ona će zasigurno koristiti budućim istraživačima.

LIDIJA BENCETIĆ

Stefano PETRUNGARO, *Kamenje i puške. Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb, 2011., 358 str.

Prostor Vojne krajine bio je relativno slabo obrađen u historiografiji sve dok se 1990-ih interes javnosti za to područje nije pojačao zahvaljujući aktualnim zbivanjima. Nerijetko su interpretacije vojnokrajiške povijesti i mentaliteta bile ahistorijske i stereotipne, objašnjavajući političko-povijesni razvoj i fenomene nasilja prisutne na tome području kao posljedicu dugotrajnog kulturnog naslijeđa. Lajtmotiv takvih objašnjenja jest prepoznavanje elemenata snažnog kontinuiteta, prije svega na razini mentaliteta, koji je navodno čvrsto povezivao stanovništvo s kraja XX. stoljeća s onim koje je u tim krajevima boravilo stoljećima. Nemire bi prije svega valjalo tumačiti iz perspektive *pučke* kulture i mentaliteta, no dosadašnja su im istraživanja pristupala s građanskog i nacionalno obojenog stajališta. Takvi su pristupi dominirali u analizama narodnih nereda koji su izbili 1897. u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj. Vojna je krajina naime tada već bila ukinuta, a njen prostor u administrativnom i pravnom smislu inkorporiran u Bansku ili "Civilnu" Hrvatsku.

Knjiga talijanskog povjesničara Stefana Petrunžara *Kamenje i puške. Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća* (u izvorniku *Pietre e fucili. La protesta sociale nelle campagne croate di fine Ottocento*) nastala je na temelju njegove doktorske disertacije, koju je obranio u veljači 2006. na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji. Njezin je cilj osporiti takva viđenja prostora Krajine te pronaći moderne korijene prethodno spomenutih nemira. Autor nereda dovodi u vezu s događajima koji su u tom razdoblju obilježili šire područje Monarhije, ponajprije uspostavom dualizma nakon *Ausgleicha* 1867., što je na prostoru Banske Hrvatske imalo odjek u obliku Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Nadalje, autor naglašava važnost procesa postupnog ukidanja Vojne krajine 1873.–1881. kao jednog od ključnih uzroka nereda 1897. godine. U tom se razdoblju krajišnicima bitno promijenio pravni, a često i profesionalni status, a cijelo je područje bivše Krajine moralo prijeći iz staleško-feudalnog u kapitalistički gospodarski sustav, što je podrazumijevalo znatne promjene na ekonomskom, političkom i kulturnom planu.

Kako bi mogao dati historijsko objašnjenje tih procesa za bivšu Krajinu i krajišnike, kao i za Civilnu Hrvatsku i njeno stanovništvo, autor primjenjuje pristup koji kombinira društvenu i antropološko-kulturnu historiju. Podrobno analizirajući vjerske dimenzije nereda 1897. s osloncem na interpretativne modele suvremene političke simbologije, autor prikazuje događaje kroz prizmu predstavnika više društvenih slojeva, koje je moguće grubo podijeliti na seljake-krajišnike i predstavnike obrazovanih slojeva društva. Autor također nastoji utvrditi međusobnu povezanost brojnih buna 1897., ističući razlike između njih i nemira 1883., uključujući činjenicu da su nemiri 1897. bili isključivo ruralnog karaktera.

Glavninu knjige čini 11 poglavlja, od kojih svako analizira jedan aspekt nemira 1897. godine.

Prvo poglavlje, "Dugi val – znakovi upozorenja", daje kratki kronološki pregled nemira od veljače do njihova stišavanja krajem studenoga te nastoji kategorizirati njihove uzroke. Početak nemira bio je vezan uz nastojanja vlasti da spriječe aktivizam socijaldemokrata, no autor smatra da u tome ne treba tražiti njihov glavni uzrok, jer su mnogi nemiri bili vezani uz nastojanja seljaka da ospore općinske izbore ili denunciraju lošu lokalnu vlast, uz "glas" i druge uzroke. Pod pojmom "glas" autor podrazumijeva skup glasila koji je sabirao i sažimao nevolju seljaka, ekonomsku oskudicu te poreznu politiku vlade, što se sve prikazivalo kao posljedica ugarske vlasti.

U drugom poglavlju, "Bilo je bolje kad je bilo gore", autor analizira motive seljaka za dizanje ustanaka. Poglavlje otvara kratki pregled nastanka i razvoja "krajiškog sustava". Kao glavne elemente toga sustava autor izdvaja više ili manje prisilna premještanja mnogih osoba, karakter "granice" između carstava, kultura i religija, supostojanje više kršćanskih vjeroispovijesti, snažne vojne aspekte te važnost službenih povlastica. Za razliku od ranijih krajiških pobuna, koje su vodili lokalni časnici koji su željeli zadržati svoj povlaštenu položaj, pobune krajem XIX. stoljeća bile su vezane uz ukidanje starog staleškog uređenja, kada su se i seljaci i feudalni gospodari pokušali prilagoditi pogoršanju ekonomskog stanja i nepoznatom sustavu za koji su smatrali da im ugrožava osnovne čimbenike vlastite svakodnevice i identiteta (jezik, brak, obiteljsko i agrarno uređenje). Iako se namjere seljaka ne mogu nazvati "revolucionarnima" u punom smislu riječi, one se prema mišljenju autora ne smiju smatrati samo apolitičnima, odnosno izrazom nostalgije za prijašnjim načinom života, jer se u njima naziru elementi težnje za stvaranjem "vlastitog" poretka (seoske samouprave).

U trećem poglavlju, "Neshvaćanja i prijelomi: seoska zajednica", autor na temelju spisa sudskih procesa pobliže proučava sam događaj pobune, posebice one u Sjeničku, pokušavajući "čuti" ono što su sami seljaci govorili tijekom buna. Autor zaključuje da se seoska zajednica pokazala neujedinjenom, podijeljenom ponajprije u skupinu "Miseljaci" i "Vi-srednji ruralni sloj društva" (koji pak nije bio homogen), dok su se članovi sudskog vijeća i odvjetnici kao predstavnici obrazovanih, urbanih elita nalazili posve izvan okvira seoskog prostora i kulture.

Četvrto poglavlje, "Narodno nasilje", nastoji protumačiti i komentirati nasilje koje obilježava proučavane događaje, povezujući ga istodobno s drugim problemima na koje ono izravno utječe, uzimajući u obzir da iza svakog nasilnog događaja (posebno kolektivnog) postoji kulturna dimenzija koja se artikulira u tom događaju. Pritom autor identificira dva glavna, suprotstavljena smjera nasilja: ruralni prosvjed protiv glasača i snaga reda, te državnu represiju pomoću oružanih snaga i pravnog sustava.

Peto poglavlje, "Represija", suprotstavlja razlike u tadašnjoj terminologiji koja se upotrebljavala za ilegalno nasilje nasuprot legalnom (intervencijama). Ovdje se nazire još jedan sukob na razini mentaliteta, budući da seljaci istovremeno pokazuju latentnu svijest o postojanju "narodnog prava", koje je neovisno o onom državnom i s njim u sukobu. Ostatak poglavlja autor posvećuje Foucaultovim djelom inspiriranom razmatranju sustava i rituala kažnjavanja, pri čemu zamjećuje da je tada država počela zadirati u svakodnevni život populacije kao nikada prije (novačenje, porez, registracija rođenih, školstvo). Autor tu pojavu povezuje s transformacijom države i razvojem kapitalizma, koji je u to vrijeme obuhvatio cijelu Europu, ističući da su nemire u Hrvatskoj pratili nemiri u ostatku ugarskog dijela Monarhije.

Šesto poglavlje, "U vatri časti", nastoji pronaći veze koje su u određenim slučajevima dovele do učinkovite konvergencije pozicija "odozgo" i "odozdo". Prikazano je kako se tada u seljačkom imaginariju razvila slika koja je sve prijetnije njihovu načinu života, bilo one ekonomskog, vjerskog ili drugog karaktera, spojila u nerazdvojivu cjelinu. Seljaci su, kao stanovništvo bez prava glasa, suočeni s tim prijetnjama željeli zauzeti mjesto u novom procesu donošenja odluka (čime su ga neizravno priznali), koristeći pritom tradicionalne prostore (trg, crkveno pročelje), predmete (baklje) i rituale (noćne procesije). Jezik i praksa tih prosvjeda bili su još u procesu definiranja, ali se prvi put javljaju nova politička pitanja koja su obilježila moderno doba, kao što su položaj žena u društvu ili srpsko-hrvatski odnosno pravoslavno-katolički odnosi.

Sedmo poglavlje, "Župnici u napadu, parosi u bijegu", ispituje ulogu religije i svećenika, posebice mjesnih župnika i paroha, koji su gotovo uvijek imali ulogu usmjeraatelja kolektivnih pokreta narodnih pobuna u procesu formiranja identiteta u vrijeme nemira 1897. godine. Val reformatorskih odredbi iz XIX. stoljeća oduzeo je svećenstvu neke ovlasti koje su ga držale vezanim uz vlastite vjernike, zaoštravajući i modernizirajući osnovu tradicionalnog narodnog antiklerikalizma. Stoga se mjesni paroh odnosno župnik našao podijeljen između kulturnog posredovanja s jedne te tradicionalnog, čak "strukturnog" isključenja s druge strane.

U osmom poglavlju, "Riječ ima obrana", autor se usredotočuje na analizu građe koja pruža uvid u to kako su malobrojni, ali uvaženi članovi političke elite toga vremena percipirali najniže slojeve društva, posebno one iz ruralnih i planinskih sredina. Političke su se elite naime počele oslanjati na novu disciplinu, *psihologiju masa*, u sklopu koje su ustanke nastojale objasniti kroz prizmu kolektivne psihoze kojoj su sklони ljudi "zabitnih bregovitih mjesta", stvarajući time konceptualnu sliku koja moralno/kulturno (porok) dovodi u vezu s fizičkim/biološkim (patologija). Ovdje autor zamje-

čuje još jednu manifestaciju nove moći države, koja je nastojala “divljake” koji žive u “civiliziranoj” zemlji prisiliti da se što prije smjeste unutar okvira hegemonističkog i normativnog društvenog poretka, prijeteci im potpunim isključenjem ako to odbiju.

Deveto poglavlje, “Sporna nasljedstva”, analizira “tradicije” i “mjesta pamćenja” kao proizvode aktera i konteksta koji otjelovljuju kolektivna pamćenja. Autor pritom pokazuje da su se 1897. ustanici s jedne strane pozivali na seljačke pobune iz feudalnih vremena, a s druge na određene aspekte kulturnog naslijeđa Vojne krajine. Obrazovani su se slojevi pritom pozivali na “ponovno otkrivenu” Veliku seljačku bunu 1573. te na krajišnike kao “patriotske borce”, stvarajući mitove i slogane koje su instrumentalizirali u vlastitu korist.

“Zastave na vjetru”, pretposljednje poglavlje ove knjige, razmatra ulogu zastave kao “svete ikone” (E. Hobsbawm) i njezinu ulogu u “narodnom protonacionalizmu”. Autor tvrdi da su 1897. pripadnici inteligencije i svećenici dviju kršćanskih konfesija nastojali udahnuti stanovništvu osjećaj poštovanja prema simboličnom izričaju “važnih” ideja kao što su ideje nacije, domovine, naroda (u nacionalističkom smislu), stavljajući pritom nacionalnu zastavu kao “sveti predmet” u prvi plan. Razmatrajući fenomen identitetske, koji se najbolje očitovao u slabom razlikovanju nacionalnih zastava od strane seljaka, autor detektira još jednu pojavu koja je obilježila prijelaz iz feudalnog u moderniji izborni i nacionalni poredak. Proučavano je doba naime obilježio silazak politike prema masama (M. Agulhon) te njeno fuzioniranje s njihovim jezicima, potrebama i tradicijama. Važno je upozoriti i na autorovu tvrdnju da su se tada procesi izgradnje države miješali s programima izgradnje nacija, te su se između dva suprotna pola (hrvatsko-katoličkog i srpsko-pravoslavnog) nazirale i brojne međuopcije.

U zaključnom poglavlju, “Evolucija društvenog prosvjeda”, autor rezimira sadržaj prethodnih poglavlja, stvarajući predodžbu o Vojnoj krajini kao velikoj vojarni koja je dugo ostala odsječena od mnogih političkih i društvenih procesa koji su se odvijali u ostalom dijelu Europe. Nered 1897. autor smatra posljedicom gubitka posebnog položaja krajišnika, kojim su oni od čuvara reda i mira postali protagonisti seljačkih ustanaka. Jedan od najizraženijih elemenata nemira 1897. bilo je *nesnalaženje* stanovnika bivše Krajine, čiji se identitet našao podijeljen na više razina. Nastao je kratki spoj između supstrata “pučkih protonacionalizama” i tradicionalnih kultura s jedne te nacionalnih retorika koje su propagirali obrazovani građanski slojevi s druge strane, a sve je to dodatno kompliciralo državni kontekst u kojem su se socijalna, vjerska i nacionalna pitanja isprepletala na više razina. Stvarajući zanimljivu paralelu između procesa “obrazovanja” masa za nacionalno ujedinjenje i procesa kolonizacije, autor napominje da su oba procesa podrazumijevala djelovanje etnologa, regionalne studije, katalogizaciju te transformaciju tranzicijskih zona u granice, političke linije i teritorij. Autor smatra da su nemiri 1897. pokazali da se stanovništvo “Civilne Hrvatske” počelo sve više otvarati prema modernim i apstraktnim idejama (npr. socijalizam, opće pravo glasa, nacionalizam, laiciziranje društva), ali pritom nije nužno ukidalo stare (npr. pojava “građanskih vjera” tendirala je k preuzimanju materijala, navika i simbola iz vjerske sfere). No autor naglašava da pobune 1897. nisu bile primarno nacionalnog karaktera, niti su nastale u ime krajiške prošlosti, nego se radilo o pobunama seljaka kao “građana” bez prava glasa i u teškom ekonomskom položaju, koji su usmjeravali svoje nezadovoljstvo prema svemu što su prepoznali kao neprijatelja.

Na kraju knjige nalaze se dodaci, koji uključuju kronologiju buna 1897., dijakronijske karte pobuna, bibliografiju, kazala osobnih imena i geografskih pojmova te bilješku o autoru.

Kamenje i puške druga je monografija Stefana Petrunžara koja je prevedena na hrvatski jezik. Godine 2009. objavljena je njegova knjiga *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, koju je preveo Franko Dota, također u izdanju zagrebačke "Srednje Europe". Iako se u njima bavi različitom tematikom, autor je u obje knjige zamijetio snažan utjecaj nacionalistički obojenih interpretacija povijesti Hrvatske i okolnih regija na modele kolektivnog pamćenja o spomenutom prostoru. Stoga smješta događaje u širi kontekst povijesnih zbivanja u Ugarskoj, Monarhiji i cijeloj Europi (razvoj kapitalizma, pad *ancien régime*a, uspon nacionalizma, nastanak moderne države i njezina represivnog aparata). Autorov dugogodišnji rad na analizi stereotipova o nasilju i zaostalosti ovih prostora vidljiv je i u *Kamenju i puškama*, te je njegova interpretacija tih imagera na prostoru bivše Vojne krajine vrijedna svake pohvale. Ističe se autorovo nastojanje da u analizu uključi u nas manje popularne grane povijesne znanosti, kao što su kulturna ili rodna povijest, povijest mentaliteta, povijest svakodnevnog života i dr. Nadajmo se da će Stefano Petrunžaro shodno svome kontinuiranom interesu za povijest zemalja jugoistočne Europe, posebice Hrvatske, i dalje davati vrijedan "inozemni" doprinos historiografiji Hrvatske i šire regije.

BORIS BLAŽINA